

مؤلفه‌های مسکن مطلوب در تعامل با محیط‌زیست مبتنی بر اندیشه‌های اسلامی*

شهلا غفاری جباری^۱، محمدعلی کی‌نژاد^۲، آیدا ملکی^{۳*}

۱. دانشجوی دکتری معماری اسلامی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران.

۲. استاد دانشکده مهندسی عمران، دانشگاه صنعتی سهند، تبریز، ایران.

۳. استادیار دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران.

(تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۵/۱۱/۲۵، تاریخ پذیرش نهایی: ۱۳۹۶/۴/۲۱)

چکیده

محیط‌زیست محل زندگی و تأمین‌کننده اصلی‌ترین نیازهای انسان است. این در حالی است که مشکلات محیط‌زیست امروزه به بحران جهانی تبدیل شده است. سرآغاز مشکلات زیست‌محیطی را شاید بتوان انقلاب صنعتی و نیاز بیشتر به مسکن و گسترش شهرنشینی و به تبع آن بهره‌گیری بی‌رویه از طبیعت دانست. با ورود مدرنیته به ایران و تقلید همه‌جانبه از غرب، ایران نیز به عرصه ساخت‌وسازهای بی‌رویه و استفاده حداکثری از منابع طبیعی و به تبع آن تخریب محیط‌زیست تبدیل شد. این در حالی است که در ایران پیشینه‌ای غنی از اندیشه‌های اسلامی وجود دارد و توجه به این اندیشه‌ها می‌تواند راهگشای این مشکل باشد. مسئله مسکن و تبیین نقش رابطه سه‌جانبه انسان، طبیعت و معماری از مهم‌ترین جنبه‌های زندگی انسان است و این سؤال مطرح می‌باشد که دین اسلام چه معیارها و اصولی را برای دستیابی به مسکن مطلوب معرفی می‌کند؟ بدین منظور در این مقاله با مطالعه اندیشه‌های اسلام، نحوه دستیابی به مسکن مطلوب بررسی گردید و با استفاده از نظریه «داده‌بنیاد متنی» معیارهای دستیابی به مسکن مطلوب اسلامی که در تعامل با محیط‌زیست باشد، بررسی شد؛ و به منظور درک آنچه باید اتفاق بیفتد تا به اصول مسکن مطلوب دست یابیم، مقایسه‌ای بین تفاوت‌های موجود بین معیارهای مسکن مطلوب اسلامی و مسکن معاصر در ایران صورت گرفت. نتایج تحقیق نشان می‌دهد چهار اصل «وحدت‌گرایی»، «تعادل»، «ارتباط با طبیعت» و «ایمان و تدین» اصول اساسی در دستیابی به تعامل با محیط هستند که باید در طراحی مسکن مد نظر قرار گیرند. همچنین در این مسیر، مدلی برای دستیابی به مسکن مطلوب اسلامی ارائه گردید. این مدل نشان می‌دهد که مسکن اسلامی می‌تواند به بازگرداندن هویت به آثار معماری، کاهش آسیب به محیط‌زیست و احیای فرهنگ اسلامی در عین بهبود روابط اجتماعی و توسعه اقتصادی کشور در زمینه‌های مختلف از جمله بهره‌وری انرژی و حفظ منابع طبیعی کمک کند.

واژگان کلیدی

معماری اسلامی، مسکن مطلوب، تعامل با محیط‌زیست، اندیشه‌های اسلامی.

* این مقاله مستخرج از رساله دکتری شهلا غفاری جباری با عنوان «واکاوی برهمکنش عوامل ادراک محیط حرارتی بر ایجاد سازگاری حرارتی در فضاهای آموزشی در اقلیم سرد ایران» با راهنمایی جناب آقای دکتر محمدعلی کی‌نژاد و سرکار خانم دکتر آیدا ملکی در دانشگاه هنر اسلامی تبریز است.

** نویسنده مسئول مکاتبات: E-mail: a.maleki@tabriziau.ac.ir

مقدمه

نتیجه رسیده که یافتن راهکار در سایه هم‌گرایی و بررسی و ارزش‌گذاری در این حوزه‌ها امکان‌پذیر است. پژوهشگران دیگری نیز در مورد معیارهای مسکن مطلوب به ارائه نظر پرداخته‌اند که در اینجا تعدادی از آنها را نام می‌بریم: دکتر نقی‌زاده معیارهای مسکن مطلوب اسلامی را وسعت مناسب، ارتفاع مناسب، کارایی، انعطاف‌پذیری در رعایت سلسله‌مراتب فضایی، داشتن ارتباط با طبیعت از طریق تلفیق فضاهای باز و سرپوشیده، تمرکز بر درون، تنظیم سالم و طبیعی شرایط محیطی، برقرار کردن ارتباط انسان با طبیعت، تنظیم و تفکیک قلمروها، تنوع فضایی و عملکردی، و آرامش و آسایش و سکینه برای ساکن و عدالت، وحدت، ارجحیت معنویت بر مادیات، هویت، امنیت و خلوت، حفظ و تقویت روابط همسایگی و کمال‌گرایی و نظایر آن معرفی می‌کند (نقی‌زاده ۱۳۹۱). دکتر وثیق خردمعیارهای سکونت اسلامی بر اساس روایات را توجه به سلسله‌مراتب، آرامش، عدالت، همسازی با طبیعت، وحدت، هندسه، ارزش‌گذاری فضایی و سودمندی دانسته است (وثیق، پشتونی‌زاده، و بمانیان ۱۳۸۸).

با توجه به آنچه گفته شد، ضرورت بررسی دیدگاه اسلام در دستیابی به مسکن مطلوب در تعامل با محیط‌زیست مشهود است تا شاخص‌هایی که در طراحی مسکن مطلوب از نظر اسلام وجود دارند مشخص شوند. سؤال‌های پژوهش عبارت‌اند از:

۱. در جامعه‌ای با اندیشه اسلامی، معیارهای مسکن مطلوب اسلامی که در تعامل با محیط‌زیست باشد کدام‌اند؟
۲. چه تفاوت‌هایی میان معیارهای موجود در مسکن معاصر ایران و معیارهای مسکن مطلوب وجود دارند؟

شرط آنکه روش صحیح به‌کاربردن عقل را بدانند، همت اروپاییان به این امر معطوف شد که به پیشرفت‌های علمی و فناوری در زمینه‌های مختلف پردازند و به‌حق در این زمینه

پس از یک قرن تجربه معماری مدرن، با وجود دستاوردها و تحولات بارز آن، مشکلات پیچیده‌ای در عرصه محیط‌زیست رخ داده و جهان به سمت توسعه ناپایدار حرکت کرده است که از مشخصه‌های آن می‌توان به افزایش مصرف و توزیع نامتعادل منابع و رشد جمعیت اشاره کرد. این موضوع، همانند سبک زندگی غربی، تحمیل بزرگی بر محیط طبیعی است و در زمان ما منجر به تخریب محیط‌زیست، تغییر فرهنگ مصرف و تغییر رویکرد انسان نسبت به طبیعت شده است (گرچی ۱۳۸۹، ۹۲). در حوزه معماری نیز زمانی که مدرنیته شعار «خانه ماشین زندگی» را سرداد، معیارهایی برای طراحی مسکن مطرح کرد که هدف آن چیرگی بر محیط اطراف و ساخت‌وساز سریع بود؛ دیگر نیازهای مادی و معنوی انسان‌ها به دست فراموشی سپرده شد. چنین رویکردی مسکن ایران را نیز تحت تأثیر قرار داد و مبانی فلسفی مدرنیته، که از مهم‌ترین شاخص‌های آن می‌توان فردگرایی، فراموشی الهیات و هویت فردی و چیرگی بر طبیعت را نام برد، در مسکن غرب و به تبع آن در مسکن معاصر ایران جلوه واقعی به خود گرفت.

تاکنون مطالعات متعددی بر روی مشکل مسکن معاصر در معماری امروز ایران انجام شده و در آنها مسکن معاصر از جنبه‌های کمی و کیفی بررسی و تلاش شده است تا معیارهایی معرفی شوند که به کمک آنها بتوان به مسکن مطلوب دست یافت. از جمله این تحقیقات می‌توان به تحقیقی از علی الحسابی (۱۳۹۲) اشاره کرد. این پژوهشگر فرایند تحول مسکن در طول تاریخ را در زمینه‌های اقتصادی، اجتماعی، تکنولوژی، فرهنگ و سیاست بررسی کرده و به این

۱. مبانی نظری پژوهش

بعد از رنسانس در اروپای قرن پانزدهم و با اقتدا به این آموزه دکارتی که «عقل بشر برای حل هر مشکلی کافی است، به

این سؤال مطرح می‌باشد که چگونه می‌توان به مسکن مطلوبی که در تعامل با محیط باشد دست یافت. جواب را باید ابتدا در دل آیات و روایات اسلامی جست. چرا که در تعالیم اسلام درباره جنبه‌های مختلف زندگی انسان راهکارها و رهنمودهایی وجود دارند که مسیر را به وی نشان می‌دهند و این وظیفه فرد مسلمان است که با تحقیق و تفحص در آنها جواب را بیابد. زیرا دین اسلام دید همه‌جانبه به امور دارد.

۲. روش پژوهش

پژوهش حاضر به دنبال بررسی چگونگی دستیابی به مسکن مطلوب اسلامی مطابق با اندیشه‌های اسلامی است. جامعه پژوهش شامل روایات و آیات قرآنی و کلیه اسناد و مدارک کتابخانه‌ای و سایر منابع مرتبط با موضوع پژوهش است. در این مطالعه از روش «گراند تئوری متنی» استفاده شده است. در این روش، پژوهشگر تحلیل داده‌ها را با شماره‌گذاری باز آغاز می‌کند. آنگاه از این شماره‌گذاری، به شماره‌گذاری محوری می‌رسد که در آن یک مقوله شماره‌گذاری باز را به منظور تمرکز بر آن شناسایی می‌کند. سپس با مراجعه به داده‌ها، مقوله‌هایی پیرامون پدیده محوری ایجاد می‌کند. روش تحقیق به این صورت بود که در مرحله اول که شماره‌گذاری باز است، داده‌ها در قالب مفاهیم ایجاد شدند. برای درک بهتر نحوه انجام شماره‌گذاری باز باید گفت: در این مرحله شاخص‌های مطرح در آیات یا احادیث به کمک تفسیرهای موجود در متون دینی استخراج گردید. در طبقه‌بندی مفاهیم به دست آمده از متن، به هر مفهوم عنوانی اختصاص یافت. پس از اتمام این مرحله، شماره‌گذاری محوری انجام شد تا مقوله‌های فرعی به مقوله‌های اصلی‌تر تبدیل شود. در این مرحله از میان کدهای به دست آمده، آنهایی که به نظر می‌رسید بیش از سایرین در مراحل بعدی به کار بیاید، انتخاب گردید. در واقع این مرحله پالایش دهنده، تفکیک‌کننده، انسجام‌دهنده و منظم‌کننده مفاهیم در شماره‌گذاری باز است. سومین و آخرین مرحله، شماره‌گذاری انتخابی است که استمرار شماره‌گذاری محوری در سطحی انتزاعی‌تر است. در واقع در این مرحله است که پژوهشگر بر اساس داده‌های خود به نظریه می‌رسد (لقمان‌نیا، خامسان، و احمدی یگانه ۱۳۹۱). به

روزبه‌روز نسبت به گذشته به پیشرفت‌های شگرف نائل آمدند. اما این پیشرفت علاوه بر فواید مثبت، مشکلاتی با خود به همراه آورد که می‌توان به برخی فجایع زیست‌محیطی در زمینه‌های مختلف مثل آلودگی آب، هوا، مواد زائد جامد و خطرناک اشاره کرد (کوهی و دیگران ۱۳۹۲). نصر معتقد است بنیادی‌ترین مقوله مرتبط با انسان همیشه و همه جا، قلمرو معنوی حیات انسان است. یا به بیان دیگر، جمله‌ی نمودها و تظاهرات زندگی بشر، برخاسته از تفکر معنوی بشریت و اصول و ارزش‌های برگرفته از آن است. در نتیجه می‌توان گفت: بحران محیط‌زیست در جهان که بنا به تأیید قریب به اتفاق محققان و متفکران، حیات بشر را تهدید می‌کند، پدیده‌ای مادی نیست. بلکه این بحران تجلی بیرونی و کالبدی و عینی بحران معنوی است که انسان معاصر به آن مبتلا شده است (نصر ۱۳۸۶، ۳۲۵).

این در حالی است که در دین اسلام به تفکر و تدبیر در طبیعت و عناصر طبیعی به منزله آیات الهی توصیه اکید شده است (نقی‌زاده ۱۳۸۵، ۱۴) و موجودات طبیعی، آیات و نشانه‌های حق تعالی هستند و طبیعت‌شناسی به منزله آیت‌شناسی است. هدف غایی طبیعت‌شناسی نیز افزودن معرفت انسان‌ها نسبت به خداوند و تقرب به اوست. دین اسلام یکی از راه‌های ارتباط انسان با عالم وجود را ارتباط انسان با طبیعت ذکر کرده است. خداوند متعال، با تأکید بر اینکه نظام هستی بر اساس صلاح آفریده شده، در چندین مورد، انسان را از ایجاد فساد در این نظام نهی کرده است. قرآن کریم کسانی را که به تخریب مظاهر زیبای خداوند دست می‌زنند و نظام باشکوه آفرینش را از بین می‌برند نکوهش می‌کند و نارسایی‌ها و مشکلات روی زمین را ناشی از کردارهای انسان‌های فاسد می‌داند. در نهایت خداوند می‌فرماید که دوستدار فساد نیست (کوهی و دیگران ۱۳۹۲، ۱۲).

از طرفی، در تفکر وحدت‌گرای اسلامی نمی‌توان پدیده‌ها و موضوعات مرتبط با زندگی انسان را جدا از هم دانست. بنابراین زمانی که در اسلام از احترام به طبیعت صحبت می‌شود، منظور توجه به آن در جنبه‌های مختلف زندگی انسان است. از مهم‌ترین جنبه‌های زندگی انسان مسئله مسکن و تبیین نقش رابطه سه‌جانبه انسان، طبیعت و معماری است و

کمک این روش می‌توان به مفهوم‌سازی رسید و با دسته‌بندی این مفاهیم، معیارهایی را که در جهت دستیابی به مسکن مطلوب باید لحاظ شوند استخراج کرد. با مقایسه شاخص‌های مسکن مطلوب اسلامی و مسکن معاصر ایران، کوشیدیم تا اقدامات لازم جهت تحقق معیارهای مسکن مطلوب در تعامل با محیط‌زیست را شناسایی کنیم. در انتها بعد از بررسی تفاوت معیارهای مسکن مطلوب و مسکن معاصر ایران، مدلی برای دستیابی به مسکن مطلوب اسلامی وضع کردیم.

۳. مسکن مطلوب اسلامی

به این مهم باید توجه داشت که وقتی صحبت از تعامل با محیط می‌شود، این تعامل باید از جنبه‌های مختلف اجتماعی، اقتصادی و محیط‌زیستی بررسی شود. بدین منظور در این بخش ابتدا به آیات و روایاتی که به این سه جنبه اصلی اشاره دارند پرداخته می‌شود و با استفاده از روش «داده‌بنیاد متنی» مفاهیمی که در این زمینه‌ها ضمن آیات و روایات اسلامی یافت می‌شوند شماره‌گذاری می‌شوند. سپس با دسته‌بندی و مقایسه آنها، راهکارها استخراج می‌گردند.

۳-۱. جنبه اجتماعی مسکن مطلوب

تأمین سلامت محیط زیست نه تنها در گرو رابطه انسان با جهان و طبیعت است، بلکه با رابطه انسان با خود و دیگر انسان‌ها نیز ارتباط مستقیمی دارد. چرا که یکی از ابعاد سلامت محیط‌زیست، سلامت رفتار و ارتباط نیکوی افراد جامعه با یکدیگر است. برای تحقق این امر، در اسلام توصیه‌های زیادی به حسن معاشرت و رابطه نیکو با اعضای خانواده، اجتماع و به ویژه همسایه و سایر جوامع بشری شده است تا در پرتو آن تعالیم، محیطی سالم برای زیست انسان فراهم آید. در اسلام، فرد و جامعه هر کدام مقام و جایگاه خویش را دارا هستند و توجه به جامعه در واقع نوعی تقویت وحدت جامعه است. بنابراین معیارهای مسکن مطلوب باید به گونه‌ای باشند که در تقویت وحدت جامعه ایفای نقش نمایند. برای مثال توجه به ارتباطات رودررو و ارتباط همسایگان را می‌توان از معیارهای اجتماعی مناسب برشمرد. در این زمینه آیات و روایات زیادی در تعالیم اسلامی یافت می‌شوند (جدول ۱).

همان‌گونه که از جدول ۱ برمی‌آید، امنیت، عدم اشراف، محرمیت و رعایت حقوق همسایگان از جمله مسائلی هستند که در تعالیم اسلامی به آنها توصیه اکید شده و لازم است به این اصول در دستیابی به مسکن مطلوب اسلامی توجه داشته باشیم. زیرا مصون بودن فضاهای داخلی مسکن از دید بیگانگان، امری است که آسایش خانواده بدان وابسته است. بنابراین ارتباطات فضاهای داخلی باید به گونه‌ای باشد که غریبه‌ها بر این فضاها تسلط نداشته باشند و قلمروهای اعضای مختلف خانواده نیز به طریق مناسب از هم تفکیک شوند. پس، مصونیت مورد نظر برای مسکن مطلوب، عبارت است از مصون بودن فضای داخل مسکن از دید بیگانگان و همچنین تنظیم سازمان فضایی و ارتباطات مناسب در داخل مسکن. و بی‌شک اصولی چون رعایت سلسله‌مراتب ورود به خانه، درون‌گرایی و وجود فضاهای بینابینی میان فضاهای خصوصی و عمومی، در تأمین جنبه‌های اجتماعی مسکن مفید خواهند بود. چرا که این فضاها در عین کمک به معاشرت با جامعه و به ویژه همسایگان، به حفظ حریم شخصی نیز کمک می‌کنند و وجود سلسله‌مراتب منطقی بین فضاهای عمومی، نیمه‌عمومی، نیمه‌خصوصی و خصوصی امکان تماس‌های رودررو با سایرین را افزایش می‌دهد.

۳-۲. جنبه اقتصادی و رعایت اصل تعادل

خداوند عزیز به انسان نیروی خرد و اراده داد تا از هر چه در اختیار دارد به بهترین شکل آن بهره بگیرد و از افراط و تفریط که هر دو نشانه جهالت و گمراهی‌اند، بپرهیزد. همچنین اسلام با حس منفعت‌جویی مردم برخورد مثبت دارد، ولی افراط و زیاده‌روی در آن را نمی‌پذیرد و لازم می‌داند که در آن سوی امور مادی و سودهای شخصی، به انگیزه‌های والای الهی ارتقا یابند (جوادی آملی ۱۳۹۲، ۲۴۶). در منطق قرآن کریم اشراف عملی شیطانی محسوب شده است.

در مقابل، اصل توصیه‌شده تعالیم اسلامی برای جملگی امور مسلمانان عبارت است از «تعادل» که مصداق و تجلی عدالت حاکم بر عالم هستی است و با صفاتی چون حنیف، وسط، قصد (اقتصاد) و میزان برای مسلمانان ذکر شده است

جدول ۱: جنبه اجتماعی مؤثر در طراحی مسکن مطلوب

منبع	احادیث و روایات	مؤلفه‌های استخراج شده
آیات ۲۷ و ۲۸ سوره نور (مأخذ: تفسیر نمونه، ۲۸۷ و ۲۸۸)	ای اهل ایمان! به خانه‌هایی که منزل شما نیست، وارد نشوید، مگر آنکه اجازه بگیرید.	R1: عدم اشراف به خانه همسایه R2: ضرورت امنیت در خانه و محیط خصوصی
آیه ۶۱ سوره نور (تفسیر نمونه)	مِنْ بُيُوتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ آبَائِكُمْ؛	R3: تقویت روحیه تعاون و همبستگی بین مسلمانان R4: احساس مسئولیت نسبت به خانه و زندگی سایر مؤمنان
امام صادق (ع) (مأخذ: کافی، ۶۶۷)	خوش همسایگی شهرها را آباد و عمرها را زیاد می‌کند.	R5: توسعه و پیشرفت در گرو روابط اجتماعی R6: تشویق به برقراری رابطه خوب با همسایه R7: اهمیت آبادی و حفاظت از محیط زیست R20: آبادی شهر در گرو روابط اجتماعی
امام علی (ع) (مأخذ: خصال، ۵۴۴)	تا چهل خانه از چهار طرف همسایه به شمار می‌آیند.	R8: حق همسایگی در یک محله R9: رعایت حقوق افراد جامعه
امام علی (ع) (مأخذ: کافی، ص ۲۴؛ نهج البلاغه، ص ۴۰۵)	پیش از خرید خانه ببین همسایه‌ات کیست.	R10: توجه به انتخاب محیط مناسب برای زندگی R11: تأثیر جامعه بر زندگی افراد
رسول اکرم (ص) (مأخذ: مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، ص ۴۲۹)	به من ایمان نیاورده است آن کس که شب سیر بخوابد و همسایه‌اش گرسنه باشد. به من ایمان نیاورده است آن کس که شب پوشیده بخوابد و همسایه‌اش برهنه باشد.	R12: آگاهی از احوالات همسایه نشانه ایمان R6: تشویق به برقراری رابطه خوب با همسایه R13: دعوت به صلۀ رحم
رسول اکرم (ص) (مأخذ: مسکن الفؤاد، ص ۱۱۴)	درباره حق همسایه: خانه‌ات را بلندتر از خانه او نسازی تا جلوی جریان هوا را بر او بگیری مگر آنکه خودش اجازه دهد.	R14: اهمیت موقعیت و جهت یابی خانه R15: اهمیت فضاهای باز R1: عدم اشراف به خانه همسایه
امام علی (ع) (مأخذ: شرح آقا جمال، ص ۱۰۶)	زکات رفاه، نیکی با همسایگان و صلۀ رحم است.	R13: دعوت به صلۀ رحم R16: آسایش در نیکی با همسایه
امام علی (ع) (مأخذ: مکارم الاخلاق، ص ۱۲۵)	خانه را شرافتی است. شرافت خانه به وسعت حیاط (قسمت جلوی خانه) و هم‌نشینیان خوب است. و خانه را برکتی است، برکت خانه جایگاه خوب آن، وسعت محوطه آن و همسایگان خوب آن است.	R17: اهمیت وسعت حیاط و خانه R15: اهمیت فضاهای باز R6: تشویق به برقراری رابطه خوب با همسایه R18: اهمیت مکان مناسب R19: اهمیت فضاهای بینابین فضاهای عمومی و خصوصی
رسول اکرم (ص) (مأخذ: الخصال، ص ۲۰۱)	از خوشبختی مسلمان، داشتن خانه وسیع و همسایه شایسته است.	R17: اهمیت وسعت خانه و حیات R6: تشویق به برقراری رابطه خوب با همسایه
رسول اکرم (ص) (مأخذ: نهج الفصاحه، ص ۵۵۴)	صلۀ رحم، خوش اخلاقی و خوش همسایگی، شهرها را آباد و عمرها را زیاد می‌کند.	R13: دعوت به صلۀ رحم R7: اهمیت آبادی و حفاظت از محیط زیست R20: آبادی شهر در گرو روابط اجتماعی

رعایت اصل تعادل و میانه‌روی در تمامی امور توصیه شده است. میانه‌روی موضوع بنیادینی است که رعایت آن در تمامی عرصه‌های زندگی و به ویژه مسکن خواهد توانست علاوه بر کمک به ایجاد مسکن مطلوب، در ایجاد و نمایش تعادل‌های محیطی و کالبدی و بصری نیز نقشی در خور ایفا نماید. هماهنگی ویژگی‌های محیطی با مختصات روانی و فیزیکی انسان، هماهنگی عناصر انسان‌ساخته با طبیعت و اقلیم، هماهنگی عناصر و عملکردهای مجاور، هماهنگی فرم‌ها و اشکال، هماهنگی مصالح با یکدیگر و با اقلیم، هماهنگی ویژگی‌های مسکن با فرهنگ عمومی و با فرهنگ خانواده‌ها و خلاصه آن هماهنگی‌هایی که باید بین (نیازها و مختصات) انسان و محیط طبیعی و مسکن و شهر برقرار باشند و امروزه کمتر مورد توجه هستند، از نمادهای رعایت اصل اعتدال و میانه‌روی به شمار می‌روند.

(لقمان: ۱۹؛ بقره: ۱۴۳؛ مائده: ۶۶؛ جوادی آملی ۱۳۶۶) و میانه‌روی، به مثابه جلوه‌ای از تعادل، به هر گونه خروج از عدالت و تعادل اطاق می‌شود که مصداق بارز آن را می‌توان «اسراف» دانست که در همه امور باید از آن احتراز کرد. این موضوع یکی از تعالیم قرآنی است و به هر گونه خروج از تعادل، اسراف اطلاق می‌شود (نقی‌زاده ۱۳۹۱). اسراف در بخش مسکن و معماری، در مقولاتی چون جلوگیری از اتلاف انرژی، انتخاب مصالح و شیوه‌های ساخت، استفاده از ریزاقلیم‌ها و تنوع فضاهای درونی مسکن و هر آنچه باعث خروج از تعادل می‌شود مصداق دارد (جدول ۲). همان‌گونه که از جدول ۲ برمی‌آید، پرهیز از اسراف و افراط و تفریط به دفعات در روایات و آیات قرآنی تکرار شده است که بر اهمیت این موضوع دلالت دارد؛ تا جایی که اسراف عامل ازبین‌رفتن انسجام جامعه معرفی شده و در عین حال

جدول ۲: جنبه اقتصادی مؤثر در طراحی مسکن مطلوب

منبع	احادیث و روایات	مؤلفه‌های استخراج شده
آیه ۳۱ سوره اعراف	و بخورید و بیاشامید و اسراف نکنید. خداوند اسراف‌کنندگان را دوست ندارد.	A1: پرهیز از اسراف
امام صادق (ص) (مأخذ: امالی [مفید]، ص ۵۲)	آدم دین‌دار... چون قناعت می‌کند، بی‌نیاز است.	A2: توصیه به قناعت و میانه‌روی
امام علی (ع) (مأخذ: الاسلامیه، ص ۱۹؛ من لا یحضر الفقیه، ص ۳۸۵؛ نهج البلاغه، ص ۵۴۰)	هر کس به اندازه‌ای که او را کفایت می‌کند، قناعت کند، به آسایش و نظم می‌رسد و در آسودگی و رفاه منزل می‌گیرد.	A3: آسایش و رفاه در گرو اعتدال A4: انسجام جامعه در گرو میانه‌روی A2: توصیه به قناعت و میانه‌روی
امام صادق (ص) (مأخذ: خصال، ص ۶۹)	حریص از دو خصلت محروم است: از قناعت محروم است و در نتیجه آسایش را از دست می‌دهد، از... .	A3: از دست رفتن آسایش در نتیجه اسراف
امام علی (ع) (مأخذ: مجموعه الاخبار)	آنچه را که از سفره افتاده بردارید و بخورید، زیرا آن دوی هر دردی است که خدا بخواهد آن را الیتام بخشد... .	A5: سلامتی جامعه در گرو عدم اسراف
امام صادق (ص) (مأخذ: مجموعه الاخبار)	انسان مؤمن اسراف و زیاده‌روی نمی‌کند بلکه میانه‌روی را پیشه خود می‌سازد.	A7: پرهیز از اسراف نشانه ایمان
امام علی (ع) (مأخذ: میزان الحکمه)	اسراف و زیاده‌روی، فراوانی را تباه می‌سازد.	A8: اسراف باعث نابودی منابع
رسول اکرم (ص) (مأخذ: نهج الفصاحه ۱۳۷۷، ص ۲۲۴)	خانه‌ها می‌سازید که در آن سکونت نمی‌گیرید و چیزها فراهم می‌کنید که نمی‌خورید و... .	A1: تأکید اسلام بر پرهیز از اسراف A8: اسراف باعث نابودی منابع
رسول اکرم (ص) (مأخذ: فردوس الاخبار، ص ۳۸۷)	قوم و مردمی که میانه‌روی را پیشه خویش ساختند هیچگاه دچار تفرقه و جدایی نشدند.	A4: میانه‌روی، موجب اتحاد و انسجام امت

۳-۳. جنبه محیط‌زیستی مسکن مطلوب اسلامی

علاوه بر دو جنبه اجتماعی و اقتصادی که در بالا اشاره شد، در برخی آیات و روایات اسلامی در زمینه ارتباط مسکن مسلمانان با محیط‌زیست و ایجاد تعامل با محیط تأکید و توصیه شده است. بدین منظور در این بخش به بررسی این آیات می‌پردازیم تا راهکارهایی را برای تعامل مسکن با محیط شناسایی کنیم (جدول ۳).

همان‌گونه که از جدول ۳ برمی‌آید، از جمله خصوصیات که محل سکونت و خانه انسان باید دارا باشد، نخست آب‌وهوای خوب و مناسب است. زیرا اقلیم بر شکل‌گیری کالبد بنا تأثیرگذار است و این یک اصل است که بهترین مکان برای زیست مطلوب، هماهنگی با محیط اطراف است تا به

دستیابی به این اهداف، هشیاری جامعه را در مقابل موج ترویج مصرف‌گرایی و مدگرایی طلب می‌نماید که دنیای صنعتی و مادی‌گرای معاصر به شدت مبلّغ و مروج آن است و به صورت اشکال و مصالح و فضاها و روابطی ظاهر می‌شود که در تضاد با اقلیم و ارزش‌های فرهنگی جامعه و حتی تضعیف‌کننده اقتصاد خانواده‌ها قرار دارد. بنابراین برای دستیابی به مسکن مطلوب باید به دنبال ترندهای معماری بود تا مصرف را کاهش داد و به اعتدال رساند. به طور مثال استفاده از سلسله‌مراتب ورود به فضا، تعریف فضاهای بینابینی میان فضاهای اصلی و فضاهای عمومی و همچنین انتخاب مصالح مناسب و به طور کلی طراحی منطبق با اقلیم می‌تواند به پرهیز از اسراف و حرکت به سمت اعتدال کمک کند.

جدول ۳: جنبه زیست‌محیطی طراحی مسکن مطلوب

منبع	آیات و احادیث	مؤلفه‌های استخراج‌شده
آیه ۷۹ سوره نحل	از مخلوقات الهی به طور شایسته بهره نبرد، کفران نعمت کرده است (جوادی آملی ۱۳۹۲)	M1: ضرورت بهره‌برداری بهینه از منابع طبیعی
آیه ۹۳ سوره یونس	به تحقیق ما بنی‌اسرائیل را در منزلگاهی راستین سکنی دادیم و از انواع رزق‌های پاکیزه به آنان روزی دادیم و...	M2: طراحی منطبق با طبیعت
آیه ۵۸ سوره عنکبوت	کسانی که ایمان آورده... آنان را در غرفه‌هایی از بهشت که از زیر آنها نهرها جاری است، جای می‌دهیم (مأخذ: وثیق، پشتونی‌زاده، و بمانیان ۱۳۸۸، ۹۸)	M3: «تبوء» به معنای دادن مسکن دائمی M4: داشتن غرفه و طبقه بالا، چشم انداز بهتر، نور بیشتر، هوای لطیف‌تر
آیه ۶۸ سوره نحل	و پروردگارت به زنبور عسل وحی کرد که از کوه‌ها و درختان و از داربست‌هایی که می‌زنند خانه‌هایی فراگیر (وثیق، پشتونی‌زاده، و بمانیان ۱۳۸۸، ۶۱).	M5: خداوند انسان را برای طراحی خانه‌اش به طبیعت ارجاع می‌دهد.
آیه ۷۴ سوره اعراف	به یاد آورید زمانی که... در دشت‌های آن برج‌ها می‌سازید و در کوه‌ها خانه‌هایی می‌تراشید، پس... در این سرزمین فساد نینگیزید (مکارم شیرازی ۱۳۸۶، ۲۸۴).	M2: طراحی منطبق با طبیعت و شرایط اقلیمی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی M6: تغییر مکان سکونت در تابستان و زمستان
آیه ۵۰ سوره مؤمنون	خداوند حضرت مریم و فرزندش عیسی مسیح را در سرزمینی مرتفع که دارای آرامش، امنیت و آب گوارا بود قرار می‌دهد.	M7: پیوند میان طبیعت (آب)، امنیت و سکونت
آیه ۱۷ سوره کهف	و خورشید را می‌بینی که زمانی که برمی‌آید از غار آنها به جانب راست متمایل می‌شود و چون فرو رود به جانب چپ بگردد و ایشان در فراخنای غارند که آفتاب آنها را اذیت نمی‌کند (مأخذ: قرائتی، ۱۳۹۲، ۱۵۱)	M8 جهت‌گیری یک واحد مسکونی که بتواند از نور خورشید حداکثر استفاده را ببرد M9: فضای وسیع M10: برقراری جریان هوا
رسول اکرم (ص) (مأخذ: نهج الفصاحه، ص ۲۹۲)	سه چیز است که مایه روشنی دیده‌اند: نگاه به سبزه و به آب روان و به روی نیکو.	M11: ایجاد و حفظ بوستان (حیاط یا فضاهای سبز در مسکن) و روان ساختن جوی صاف (حوض) M12: نگهداری منابع طبیعی

می‌دهد وجود این فضاها علاوه بر جنبه‌های زیست‌محیطی و زیستی، جنبه اعتقادی و مذهبی نیز دارد. زیرا قرآن کریم وجود آب و گیاه را از آیات خداوندی و نشانه وجود رحمت حق تعالی می‌داند (رعد: ۳؛ نمل: ۶۱؛ نازعات: ۳۱؛ حجر: ۱۹).

این ترتیب بالاترین حد تطابق با نیازهای جسمانی و روانی انسان به وجود آید. همچنین به نظر می‌رسد این همه تأکید اسلام بر وجود آب و گیاه در کنار مسلمانان، باید در طراحی مسکن مطلوب در نظر گرفته شود. این امر اهمیت فضاهای باز و نیمه‌باز را در طراحی مسکن اثبات می‌کند و نشان

جدول ۴: شماره‌گذاری محوری مفاهیم مربوط به مسکن در تعامل با محیط‌زیست

شناسه	مفاهیم	مؤلفه‌ها
M7+M4+M5+M2+M2+R7+S8	پيوند میان طبیعت، امنیت و سکونت + چشم‌انداز بهتر، نور بیشتر، هوای لطیف‌تر + طراحی منطبق با طبیعت و شرایط اقلیمی، تلاش برای آبادی زمین + علاقه به محیط زیست	طراحی منطبق با محیط زیست
M4+M5+S8	چشم‌انداز بهتر، نور بیشتر، هوای لطیف‌تر + طراحی منطبق با طبیعت و شرایط اقلیمی + پیوند انسان با طبیعت	پیوند انسان با طبیعت
A8+A1+A9+ M1+M12	نکوهش سوء استفاده از منابع + اسراف باعث نابودی منابع + بهره‌برداری صحیح از منابع طبیعی	بهره‌برداری بهینه از منابع
R20+R14+R10+R7+M8+M4+M3+R18+R13	دستور به آبادی زمین + احترام به طبیعت + دوست‌داشتن محیط‌زیست + اهمیت فضاهای باز + محیط مناسب + مکانی پیرو طبیعت + اهمیت موقعیت و جهت‌یابی خانه	مطلوبیت محیط‌زیستی
M12+R7	دوست داشتن محیط‌زیست + تلاش برای آبادی زمین + پرهیز از آلوده کردن محیط‌زیست + مسئولیت دولت در حفاظت از محیط‌زیست + نگهداری منابع طبیعی	حفاظت از محیط زیست
M11 +R17+R14	ایجاد و حفظ بوستان و روان‌ساختن جوی صاف + آباد کردن زمین + اهمیت فضای سبز و درختکاری + اهمیت وسعت حیاط	اهمیت فضای باز
R12+A7	آگاهی از احوالات همسایه نشانه ایمان + پرهیز از اسراف نشانه ایمان + رابطه ایمان و آبادانی + ایمان مترادف با حفاظت محیط‌زیست	ایمان و تدبیر در حفاظت محیط زیست
A4+A1+A2	میان‌روی مایه اتحاد و انسجام امت + تأکید اسلام بر پرهیز از اسراف + توصیه به قناعت و میان‌روی	میان‌روی و پرهیز از اسراف
R11+R9+R5+A4+R4	تأثیر جامعه بر زندگی افراد + رعایت حقوق افراد جامعه + توسعه و پیشرفت در گرو روابط اجتماعی + احساس مسئولیت نسبت به خانه و زندگی سایر مؤمنان	وحدت‌گرایی
R1+R6+R12+R6	اهمیت روابط اجتماعی + اهمیت ارتباط با جامعه + صلۀ رحم + معاشرت با همسایه	معاشرت با همسایه و صلۀ ارحام
R21+A5 +R1+R8	امنیت، عدالت و آسایش + اهمیت امنیت و همسایه + حفظ حریم خصوصی دیگران + حق همسایگی در یک محله + سلامتی جامعه در گرو عدم اسراف + توجه به نسل آینده	رعایت حقوق دیگران
M7+R21+R2+R15	پیوند میان طبیعت، امنیت و سکونت + اهمیت امنیت و همسایه + ضرورت امنیت در خانه و محیط خصوصی + توسعه و پیشرفت در گرو روابط اجتماعی	محرمیت و عدم اشراق
R18+R13+R10+R1	اهمیت موقعیت و جهت‌یابی خانه + اهمیت مکان مناسب + اهمیت فضاهای باز + توجه به انتخاب محیط مناسب برای زندگی	قلمروگرایی و تفکیک عرصه‌ها
R4+R21+R15	احساس مسئولیت نسبت به خانه و زندگی سایر مؤمنان + اهمیت رعایت امنیت، عدالت و آسایش + عدم اشراق به خانه همسایه	کنترل نفوذ فضایی
R21+R16 +A3	اهمیت رعایت امنیت، عدالت و آسایش + آسایش در نیکی با همسایه + از دست رفتن آسایش در نتیجه اسراف + آسایش و رفاه در گرو اعتدال	آسایش روحی
M10+R17	اهمیت وسعت خانه + فضای وسیع	وسعت خانه

جدول ۵: شماره‌گذاری انتخابی اصول طراحی مسکن در تعامل با محیط‌زیست

میان‌روی و پرهیز از اسراف	رعایت اصل تعادل	عوامل مؤثر بر طراحی مسکن مطلوب اسلامی
بهره‌مندی بهینه از منابع	وحدت‌گرایی	
انسجام جامعه	توجه به معنویات و الهیات	
ایمان و تدبیر در حفاظت محیط‌زیست		
آسایش روحی	تعامل اجتماعی مسکن و محیط‌زیست	
معاشرت با همسایه و صلۀ ارحام		
رعایت حقوق دیگران		
محرمیت و عدم اشراف		
توجه به نسل‌های آینده	آینده‌نگری	
پیوند انسان با طبیعت	طراحی منطبق با محیط‌زیست	
مطلوبیت محیط‌زیستی		
حفاظت از محیط‌زیست		
اهمیت فضای باز و وسعت خانه	ارتباط مسکن و طبیعت	
قلمروگرایی و تفکیک عرصه‌ها	سلسله‌مراتب فضایی	
کنترل نفوذ فضایی		

۴. یافته‌ها

شماره‌گذاری انتخابی آمده است. در این جدول ملاحظه می‌شود که از راه توجه همه‌جانبه به مسائل اجتماعی و اقتصادی در کنار توجه به ارتباط با طبیعت، به مدل موفق مسکن مطلوب اسلامی خواهیم رسید و نباید توجه بیش از اندازه به یک عامل باعث فراموشی عوامل دیگر شود.

از روی شماره‌گذاری باز در بخش هفتم که بر اساس نظریه «داده‌بنیاد» انجام داده‌ایم، اکنون باید مؤلفه‌ها و عوامل مؤثری را که در اسلام برای طراحی مسکن مطلوب در تعامل با محیط‌زیست بیان شده‌اند مشخص کنیم. بدین منظور به تحلیل داده‌های جداول و شماره‌گذاری محوری آنها می‌پردازیم.

۴-۳. جمع‌بندی یافته‌ها

بر اساس مطالب ارائه‌شده در جداول بالا و به عنوان گام نهایی در روش پژوهشی داده‌بنیاد، عوامل در قالب سه متغیر بازدارنده، زمینه‌ساز و مؤثر مورد بررسی قرار می‌گیرند. در آخر نیز نتایج و پیامدهایی که در نتیجه غلبه بر متغیرهای بازدارنده و زمینه‌ساز برای گسترش عوامل مؤثر بر تحقق‌پذیری مسکن مطلوب ممکن است حاصل شوند اشاره می‌گردند. منظور از متغیر بازدارنده، عواملی هستند که امروزه جامعه ایران با آنها روبه‌رو است و این عوامل بر تمامی جنبه‌های زندگی سایه انداخته‌اند. منشأ این مشکلات را می‌توان انقلاب صنعتی و نیاز بیشتر به مسکن و گسترش شهرنشینی دانست. انقلاب صنعتی علاوه بر تغییرات وسیعی که می‌تواند گسستن از اندیشه‌های دینی و گسترش مبانی

۴-۱. شماره‌گذاری محوری داده‌ها

در جدول ۴، داده‌ها با توجه به محتوای آنها دسته‌بندی و شماره‌گذاری شده‌اند. تا به کمک آن بتوان مؤلفه‌های مسکن مطلوب در تعامل با محیط‌زیست را دسته‌بندی کرد.

۴-۲. شماره‌گذاری انتخابی

به منظور استحکام بیشتر مفاهیم و مؤلفه‌ها، در این مرحله در یک دسته‌بندی کلی‌تر، داده‌ها سازماندهی و در قالب مؤلفه‌های محدودتر و در ابعاد محدودتر ارائه می‌شوند. به این ترتیب که وجوه مشترک مؤلفه‌های سرآمده از مراحل قبلی، شناسایی می‌شوند و با توجه به اشتراکات آنها، در دسته‌های کلی‌تر و محدودتر قرار می‌گیرند. در جدول ۵ مرحله

فلسفی مدرن از قبیل فردگرایی، اصالت عقل، تغییر جایگاه خدا و انسان و اعتقاد به چیرگی بر طبیعت را در پی داشت. با ورود مدرنیته به ایران و تقلید همه‌جانبه از غرب، ایران نیز به عرصه ساخت‌وسازهای بی‌رویه و استفاده حداکثری از منابع طبیعی تبدیل شد. از سوی دیگر، با افزایش جمعیت ایران، نیاز گسترده به مسکن شدیداً احساس می‌شد.

تقاضای زیاد به مسکن و نبود فضاهای کافی برای ساخت از یک سو و نگرش به ساخت‌وساز به منزله مقوله‌ای اقتصادی برای ایجاد اشتغال از سوی دیگر بر بحران مسکن دامن می‌زد. این تغییرات نه تنها در عرصه جامعه بلکه در بطن خانواده‌ها نیز اتفاق افتاده بودند. رواج فرهنگ مدگرایی و مصرف‌گرایی، توجه به مادیات و تمایل به فخرفروشی، که از شاخصه‌های دنیای مدرن هستند، سبب تغییر نگرش انسان‌ها به زندگی و جامعه می‌شود. گرایش به تجدد و نخواستی امری است که همواره در بشر وجود داشته است. اما اگر چنانچه شرایط اجتماعی - فرهنگی در آن لحاظ نشود، لطمات زیادی بر پیکره جامعه وارد می‌کند و باعث فراموشی اصول و ارزش‌های فرهنگی می‌شود (نقی‌زاده ۱۳۹۱). عوامل ذکرشده مواردی هستند که دستیابی به مسکن مطلوب را با مشکل روبه‌رو کرده‌اند.

بنابر آنچه گفته شد، به نظر می‌رسد با غلبه بر متغیرهای بازدارنده و گسترش متغیرهای زمینه‌ساز از یک طرف و

توجه به معیارهای موجود در اندیشه اسلامی می‌توان زمینه را برای تحقق مسکن مطلوب اسلامی آماده کرد. فراموش کردن دنیای واقعی و ایده‌پردازی صرف نمی‌تواند راهگشا باشد. در حقیقت برهم‌کنش و تأثیر این مؤلفه‌ها بر یکدیگر است که می‌تواند ما را در دستیابی به مسکن مطلوب راهنمایی کند. توجه به تغییر سبک زندگی و محدودیت‌های دنیای امروزی از یک طرف و سعی در اصلاح رفتارهای اجتماعی چون تمایل به فخرفروشی یا خودپرستی با توصل به اصول اخلاقی اسلامی از طرف دیگر، همچنین آگاهی از پیامدهای فرهنگ مصرف‌گرایی و مدگرایی در کنار مسئله تهاجم فرهنگی می‌تواند در برداشتن گام‌های اساسی در جهت بهبود شرایط راهگشا باشند. توجه به این متغیرها در کنار توجه به رهنمودهای اسلامی و استفاده از متغیرهای مؤثر و زمینه‌ساز، می‌تواند در دستیابی به مسکن در تعامل با محیط‌زیست کمک کنند. نتایج و پیامدهای دستیابی به چنین مدل اسلامی - ایرانی، بازگرداندن هویت به آثار معماری، کاهش آسیب به محیط‌زیست و احیای فرهنگ اسلامی خواهد بود. این مدل در عین حال تأثیرات اجتماعی و معنوی زیادی چون افزایش الهیات و امنیت خواهد داشت و همچنین باعث توسعه اقتصادی کشور در زمینه‌های مختلف از جمله بهره‌وری انرژی و حفظ منابع طبیعی خواهد بود.

نتیجه‌گیری

اسلام، خانه فضای عبادت و تأمین‌کننده نیازهای مادی و معنوی انسان‌ها معرفی شده و مسکن اسلامی فضایی قدسی و مکان ظهور جلوه‌های الهی است. بنابر آنچه گفته شد، می‌توان به معیارهایی که باید مد نظر قرار گیرد تا بتوان به سمت دستیابی به مسکن مطلوب حرکت کرد دست یافت. در حقیقت برای دستیابی به مسکن مطلوب نه تنها باید نسبت به آنچه تهاجم فرهنگی خوانده می‌شود هوشیاری کامل داشت، بلکه باید به سمت بازگرداندن ارزش‌هایی که در اندیشه اسلامی وجود دارند حرکت کرد. برای درک آنچه باید اتفاق بیفتد تا به مسکن مطلوب دست یابیم، به مقایسه‌ای بین

نتایج تحقیق حاکی از آن است که هر چند دنیای امروز به سمت جهانی شدن و فراموشی ارزش‌ها پیش می‌رود، بازگشت به هویت ایرانی اسلامی و استفاده از رهنمودها و تعالیم اسلامی می‌تواند در دستیابی به مسکن در تعامل با محیط‌زیست کمک کند. و دین اسلام، با توجه به اینکه دید همه‌جانبه به امور دارد، تعامل صحیح با محیط را در برقراری تعامل همه‌جانبه اجتماعی، اقتصادی و محیط‌زیستی و اعتقادی می‌داند. با این دیدگاه، مسکن اسلامی کمک خواهد کرد تا به یک تعامل همه‌جانبه با محیط برسیم. چرا که تعریفی که اسلام از خانه دارد با تعریف مدرنیته از آن کاملاً متفاوت است. در

جدول ۶: مقایسه مسکن اسلامی و مسکن امروزی ایران

مؤلفه		ایمان و تدین		ارتباط با طبیعت		وحدت‌گرایی		رعایت اصل تعادل	
تعامل با محیط	تعریف	تعامل اعتقادی و دینی		تعامل با محیط‌زیست		تعاملات اجتماعی با محیط		تعاملات اقتصادی با محیط	
مسکن اسلامی	خانه فضای عبادت	توجه به الهیات و معنویات	اهمیت فضای باز و ارتباط با طبیعت	احترام و رعایت حقوق دیگران	صله رحم	بهره‌گیری بهینه از منابع	عدالت و مساوات		
مسکن معاصر ایران	خانه ماشین‌زندی (قبادیان، ۱۳۸۲)	هویت فردی (جهانبگلو، ۱۳۸۱)	قطع ارتباط با طبیعت (نقی‌زاده، ۱۳۷۹، ۸۳)	فردگرایی (جهانبگلو، ۱۳۸۱)	غربت و انزوای انسان (نقی‌زاده، ۱۳۷۹، ص ۸۲)	تسلط مطلق بر طبیعت (نقی‌زاده، ۱۳۷۹، ۸۲)	فاصله طبقاتی (زرشناس، ۱۳۸۱)		

با محیط اطراف خود باشد و برای دستیابی به چنین مسکنی، اسلام اصولی را معرفی می‌کند که از مهم‌ترین آنها رعایت اصل تعادل، وحدت‌گرایی، ایمان و تدین، ارتباط با محیط زیست قابل ذکر است. همچنین مقایسه نشان می‌دهد در مسکن امروزی تعامل با محیط، هم از نظر اجتماعی و اقتصادی و هم از نظر محیط‌زیستی برهم‌خورده است و فراموشی الهیات و معنویات (نقی‌زاده ۱۳۷۹، ۸۳)، در کنار فردگرایی (جهانبگلو ۱۳۸۱)، عدم رعایت اصل تعادل (زرشناس ۱۳۸۱) و قطع رابطه با طبیعت (نقی‌زاده ۱۳۷۹، ۸۳) از اهم عواملی هستند که موجب برهم‌خوردن این تعامل شده‌اند و بازگشت به هویت دینی و استفاده از آموزه‌های اسلامی می‌تواند ما را در دستیابی به مسکن مطلوب یاری رساند. بنابر آنچه گفته شد می‌توان به این نتیجه رسید که تحقق مسکن مطلوب در سایه ایمان و تدین و با رعایت سه اصل بنیادی وحدت‌گرایی، رعایت اصل تعادل و ارتباط و احترام به محیط‌زیست ممکن خواهد بود.

ویژگی‌های مسکن مطلوب و مسکن معاصر در ایران دست زده‌ایم. نتایج این مقایسه در جدول ۶ آمده است. به کمک این جدول می‌توان به راحتی به تفاوت‌های اساسی که در دو رویکرد مسکن اسلامی و مسکن معاصر ایران وجود دارند پی برد و به سؤال دوم پژوهش پاسخ داد.

مقایسه مسکن معاصر ایران با مسکن مطلوب بر اساس اندیشه‌های اسلامی نشان می‌دهد که اختلاف زیربنایی زیادی بین رویکرد این دو به قضیه مسکن وجود دارد و حکایت از این موضوع دارد که قدم اول در دستیابی به معیارهای مسکن مطلوب اصلاح تفکرات و نحوه رویکرد با مسکن است. در حقیقت این امر نه از طریق استفاده از فرم‌های نمادین گذشته بلکه از راه تغییر طرز فکر رایج در این زمینه است. به طور مثال، تفکرات فردگرایانه، عدم احترام به جامعه و این اندیشه که می‌توان از طبیعت حداکثر استفاده را کرد، مغایر با اندیشه‌هایی هستند که اسلام به انسان معرفی کرده است. در حقیقت مسکن مطلوب مسکنی است که در تعامل همه‌جانبه

فهرست منابع

قرآن کریم.

جوادی آملی، عبدالله. ۱۳۹۲. اسلام و محیط زیست. قم: مرکز نشر اسراء

محمدی ری شهری، م. ۱۳۸۴. میزان الحکمه. ج ۴. قم: انتشارات مؤسسه فرهنگی دارالحديث.

پورمند، حسنعلی، و فاطمه طباطبایی ملاذی. ۱۳۹۴. الگوی پنهان حاکم بر نظام استقرار فضایی در مسکن ایرانی-اسلامی (بررسی موردی خانه رسولیان یزد).

مجله پژوهش‌های معماری اسلامی ۳ (۴): ۱-۱۷.

جلالی شاهرودی، محمدحسن. ۱۳۹۱. مجموعه اخبار فی نفاثات الآثار و مکارم الاخلاق و کلمات الائمة الاطهار. مشهد: سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز

اسناد آستان قدس رضوی

- جهانبنگلو، رامین. ۱۳۸۱. موج چهارم. ترجمه منصور گودرزی. ۱۳۸۱. تهران: نشر نی.
- روزاده، حسین. ۱۳۹۵. *آموزه‌های دینی درباره درختکاری، جنگل‌ها و فضای سبز*. تهران: مؤسسه پژوهشی-درمانی احیاء طب جامع ایرانیان.
- زرشناس، شهریار. ۱۳۸۱. *مبانی نظری غرب مدرن*. تهران: کتاب صبح.
- شهید ثانی. ۱۳۲۱ ه.ق. *مسکن الفؤاد*. ترجمه اسماعیل مجدالادبا خراسانی. مشهد: انتشارات هجرت.
- شیرویه بن شهردار بن شیرویه الدیلمی. ۱۴۰۷ ه.ق. *فردوس الاخبار*. ج ۱. بیروت: دارالکتاب.
- شیخ الصدوق. ۱۳۷۷. *الخصال*. ترجمه آیت الله کمره‌ای. تهران: انتشارات کتابچی.
- شیخ طبرسی، حسن بن فضل. ۱۳۷۰. *مکارم الاخلاق*. قم: نشر شریف رضی.
- فلیک، اووه. ۲۰۰۶. *درآمدی بر تحقیق کیفی*. ویرایش سوم. ترجمه هادی جلیلی. ۱۳۸۷. تهران: نشر نی.
- قبادیان، وحید. ۱۳۸۲. *مبانی و مفاهیم در معماری معاصر غرب*. تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- قرائتی، م. ۱۳۹۲. *تفسیر نور*. ج ۳ و ۵. قم: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.
- گرچی مهربانی، یوسف. ۱۳۸۹. معماری پایدار و نقد آن در حوزه محیط‌زیست. *نشریه انجمن علمی معماری و شهرسازی ایران*، ش. ۱: ۹۱-۱۰۰.
- لقمان‌نیا، مهدی، احمد خامسان، و طیبه احمدی یگانه. ۱۳۹۱. توافق و عدم توافق در زمینه مؤلفه‌های هویت ملی و تلویحات آن در نام آموزش و پرورش ایران. *پژوهش در برنامه‌ریزی درسی* ۹ (۶): ۹۱-۱۰۰.
- مشکینی، ابوالفضل، مهدی حمزه‌زاد، و اکرم قاسمی. ۱۳۹۴. *تدقیق مفهومی و تشریح راهکارها و شاخصهای تحقق سنجی چهار اصل مسجدمحوری، محله محوری، درونگرایی و طبیعت‌گرایی در شهر ایرانی اسلامی*. *فصلنامه پژوهش‌های معماری اسلامی*، دوره ۳ (۳): ۱۸-۳۳.
- مکارم شیرازی، ناصر. ۱۳۸۶ و ۱۳۸۷. *برگزیده تفسیر نمونه*. ج ۳. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- _____. ۱۳۸۷. *برگزیده تفسیر نمونه*. ج ۵. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- نوری، میرزا حسین. ۱۳۱۹. *مُسْتَدْرَكُ الْوَسَائِلِ وَ مُسْتَنْبَطُ الْمَسَائِلِ*. ج ۸. بیروت: آل البيت.
- نقی‌زاده، محمد. ۱۳۷۹. رابطه هویت سنت معماری ایران با مدرنیسم و نوگرایی. *فصلنامه هنرهای زیبا*، ش. ۷: ۸۱-۸۳.
- _____. ۱۳۸۵. *معماری و شهرسازی اسلامی (مبانی نظری)*. اصفهان: انتشارات راهیان.
- _____. ۱۳۹۱. *تأملی در شناخت مبانی مسکن اسلامی ایرانی*. هنر، ش. ۱۷۰: ۳۸-۵۵.
- نصر، حسین و محمدحسن فغفوری. ۱۳۸۶. *دین و نظام طبیعت*. چاپ دوم. تهران: انتشارات حکمت.
- سید رضی، سید محمد بن حسین. بی‌تا. *نهج البلاغه*. قم: دارالهجره.
- نهج الفصاحه: مجموعه کلمات قصار حضرت رسول اکرم (ص)*. ۱۳۷۷. ترجمه ابوالقاسم پاینده. تهران: جاویدان.
- وثیق، بهزاد، آزاده پشتون‌زاده، و محمدرضا بمانیان. ۱۳۸۸. مکان و مسکن در منظر اسلام. *پژوهش‌های میان‌رشته‌ای قرآن کریم*، ش. ۳: ۹۳-۱۰۲.

Attributes of an Ideal Eco-Friendly Residence based on Islamic Tenets

---

Shahla Ghaffari Jabbari¹, Mohamad Ali Keynejad², Ayda Maleki^{3*}

1. Ph.D. Candidate in Islamic Architecture, Tabriz Islamic Art University, Tabriz, Iran.

2. Professor, Civil Engineering Faculty, Sahand University of Technology, Tabriz, Iran.

3. Assistant Professor, Faculty of Architecture and Urbanism, Tabriz Islamic Art University, Tabriz, Iran.

(Received 13 Feb 2017, Accepted 12 Jun 2017)

Whilst environment is man's habitat and supplies his most essential needs, the environmental issues have become a global crisis. The issues may be traced back to the industrial revolution and the ensuing need for more residences and expansion of urbanism and consequently the unleashed exploitation of nature. Apart from the extensive changes it required, the revolution was associated with the departure from religious thoughts in favor of the spread of such modern philosophical principles as individualism, rationalism, changed status of the God and human, and the idea that man must dominate the nature, thus man beginning to neglect and turn his back on the environment. With the arrival of modernity to Iran and the Iranians imitation of the West, indiscriminate constructions and maximum use of natural resources was begun and it had dire consequences which were followed by the destruction of the environment, notwithstanding its prolonged and rich history of Islamic thoughts, which would have been of profound help in preventing the mentioned repercussions had they been invoked. Through a close look at the Islamic teachings one can easily find instructions that reveal the general position of Islam on how the natural sources must be used with the due regard to the ensuing environmental issues. On the other hand, in the monistic view resulting from the Islamic culture none of the phenomena and subjects related to human life are independent of each other. Therefore when Islam speaks of the protection of the environment, it means paying

attention to it in all aspects of man's life.

One of the most important aspects of human life is considering the pivotal role of accommodation and the interaction between human, nature and architecture. In this paper the question is that what criteria and principles for achieving the optimal housing are introduced by Islam.

For this purpose, in this paper by studying Islamic thoughts, the ways which help to achieve ideal accommodation are discussed. Thus, with the Grounded theory as the research method, the criteria of an Islamic eco-friendly ideal house are explored. In the end, parameters of the ideal and contemporary houses are compared to pin point the requirements necessary to achieve an optimal residence.

The results showed that unity, balance, interaction with nature, and faith and religiosity are the basic principles of interaction with the environment that should be considered in the design of houses. Hence, a model is developed to achieve the ideal Islamic housing. This model shows that Islamic residence can contribute to restoring identity to architecture, reducing environment damages, reviving Islamic culture, improving social relationships, and economic development in various fields such as energy efficiency and conservation of natural resources.

Keywords: Islamic architecture, Ideal residence, Interaction with environment, Islamic thoughts.

---

*Corresponding Author. E-mail: a.maleki@tabriziau.ac.ir